

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศในโลกปัจจุบันกำลังขยายตัวไปทั่วทุกภูมิภาคของโลก ดังจะเห็นได้จากปริมาณการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศที่เพิ่มสูงขึ้น รวมทั้งการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจและความร่วมมือในการจัดตั้งเขตการค้าเสรีที่เกิดขึ้นในภูมิภาคต่าง ๆ ซึ่งความสำคัญในเชิงเศรษฐกิจที่เพิ่มมากขึ้นดังกล่าวนี้มีผลทำให้ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศในภูมิภาคมีความเชื่อมโยงถึงกันอย่างใกล้ชิดมากยิ่งขึ้น

ประเทศญี่ปุ่นในฐานะที่เป็นประเทศที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วจากความเป็นผู้พ่ายแพ้ในสงครามโลกครั้งที่ 2 และความสูญเสียทางเศรษฐกิจอย่างใหญ่หลวงจากผลของสงครามมาสู่การฟื้นฟูและพัฒนาจนเป็นประเทศเดียวในเอเชียที่ก้าวขึ้นมาอยู่ในฐานะหนึ่งในประเทศมหาอำนาจทางเศรษฐกิจที่เป็นทั้งผู้ผลิต ผู้ส่งออก และผู้ให้ทุนในระดับโลก¹ นั้น เป็นประเทศที่มีบทบาทการดำเนินความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่เป็นกลไกสำคัญในระบบเศรษฐกิจโลกซึ่งเชื่อมโยงกับทุกประเทศทั่วโลก โดยเฉพาะตั้งแต่ทศวรรษที่ 1980 เป็นต้นมา ญี่ปุ่นได้ดำเนินความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในลักษณะของการสร้างเครือข่ายการผลิตระหว่างประเทศโดยญี่ปุ่นได้ลงทุนในภูมิภาคต่างๆทั่วโลกในลักษณะของการแบ่งงานกันทำตามความถนัดของแต่ละประเทศอันเป็นส่วนหนึ่งของการปรับกลยุทธ์การแข่งขันของญี่ปุ่นในตลาดโลก

การดำเนินบทบาททางเศรษฐกิจดังกล่าวของญี่ปุ่นจึงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในเอเชียจากการโยกย้ายฐานการผลิตจากประเทศญี่ปุ่นและประเทศอุตสาหกรรมใหม่มาสู่ประเทศต่างๆในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในลักษณะของระบบเครือข่ายการผลิตระหว่างประเทศ

¹ Karl J. Fields and Elizabeth Norville, "Japan and the International Political Economy," in *Introduction to International Political Economy* eds. David N. Balaam and Michael Veseth (New Jersey : Prentice Hall, 1996), pp.259-260.

ญี่ปุ่นเป็นประเทศที่ได้รับความสนใจอย่างมากสำหรับทั้งประเทศอุตสาหกรรมตะวันตกและประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย ทั้งในฐานะที่เป็นการทำลายทางเศรษฐกิจและเป็นแบบอย่างของการพัฒนา รวมถึงความสนใจในการศึกษาพลังผลักดันที่นำไปสู่ความสำเร็จดังกล่าว ทั้งผลักดันจากภายในประเทศ ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษของญี่ปุ่นในด้านการจัดการของภาคเอกชน บทบาทของรัฐในการสนับสนุนและสร้างสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาโดยมีความสัมพันธ์กับเอกชนอย่างใกล้ชิด รวมทั้งลักษณะพิเศษของสังคมและวัฒนธรรมญี่ปุ่น และพลังผลักดันจากภายนอก ซึ่งเป็นสถานการณ์ระหว่างประเทศที่มีส่วนส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจของญี่ปุ่น อย่างไรก็ตาม นอกเหนือจากความสนใจในด้านต่างๆที่กล่าวมานั้น แนวทางการสร้างความสัมพันธ์ของญี่ปุ่นกับประเทศอื่นๆนั้นถือได้ว่ามีความสำคัญต่อการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นอย่างมาก

ญี่ปุ่นเริ่มมีบทบาททางเศรษฐกิจในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง โดยการผลักดันของสหรัฐอเมริกา กล่าวคือ ภายหลังจากการสิ้นสุดของสงครามโลกครั้งที่สอง และญี่ปุ่นตกอยู่ภายใต้การยึดครองของฝ่ายสัมพันธมิตร สหรัฐอเมริกาได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการฟื้นฟูเศรษฐกิจของญี่ปุ่นให้มีความมั่นคงและเข้มแข็งเพื่อเป็นกำลังของฝ่ายโลกเสรี การดำเนินความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างญี่ปุ่นกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงหลังสงครามนี้ได้รับอิทธิพลจากแนวนโยบายของสหรัฐอเมริกาเช่นเดียวกัน กล่าวคือ จากกรณีที่ญี่ปุ่นสูญเสียการเข้าสู่ตลาดจีนที่เป็นตลาดสำคัญของญี่ปุ่นในช่วงก่อนสงครามโดยการดำเนินนโยบายตามทิศทางของสหรัฐในการหันไปสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับไต้หวันและสนับสนุนนโยบายปิดล้อมจีนของสหรัฐอเมริกา มีผลให้สหรัฐอเมริกาพยายามส่งเสริมความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างญี่ปุ่นกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพื่อทดแทนตลาดและแหล่งทรัพยากรของญี่ปุ่นในจีนและแมนจูเรียและยังเป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจของภูมิภาคนี้ให้พัฒนาและเข้มแข็งขึ้นไปพร้อมๆกัน โดยสหรัฐฯชี้ให้ญี่ปุ่นเห็นถึงความสำคัญของการชดเชยค่าปฏิกรรมสงครามที่นอกจากเป็นจุดเริ่มต้นของการปรับความสัมพันธ์ต่อกันแล้วยังถือได้ว่าเป็นการลงทุนสำหรับความสัมพันธ์ทางการค้าในอนาคตอีกด้วย² ในการชดเชยค่าปฏิกรรมสงครามนี้ญี่ปุ่นไม่ได้ชดเชยในรูปของเงินเพียงอย่างเดียว หากแต่ยังมีการชดเชยในรูปสินค้าและบริการที่มีผลทำให้ประเทศต่างๆในภูมิภาคนี้ต้องผูกพันทั้งทางด้านการค้าและการลงทุนกับญี่ปุ่นในเวลาต่อมา และญี่ปุ่นได้สถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับประเทศในภูมิภาคนี้เพื่อการเข้าสู่ตลาดและแหล่งทรัพยากรอีกครั้ง ซึ่งญี่ปุ่นได้ประโยชน์อย่างมากจากนโยบายของสหรัฐอเมริกาที่ส่งเสริมการฟื้นฟูเศรษฐกิจของญี่ปุ่นเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจของประเทศอื่นๆในเอเชียต่อไป³

ในทศวรรษที่ 1950 เป็นช่วงเวลาสำคัญของการฟื้นฟูเศรษฐกิจญี่ปุ่นโดยที่การเกิดสงครามเกาหลีเป็นตัวกระตุ้นที่สำคัญ กล่าวคือ โดยทั่วไปสงครามเกาหลีเป็นจุดเริ่มต้นของการแข่งขันสะสมอาวุธของประเทศต่างๆโดยเฉพาะมหาอำนาจจนนำไปสู่สงครามเย็น แต่สำหรับญี่ปุ่นนั้น สงครามเกาหลีเป็นโอกาสของการกระตุ้นระบบการผลิตของญี่ปุ่นโดยได้รับความช่วยเหลือทางเทคนิคและเครื่องจักรและการส่งเสริมทางด้านอุตสาหกรรมหนักจากสหรัฐอเมริกา รวมทั้งได้รับหน้าที่เป็นผู้จัดหาสินค้าและยุทโธปกรณ์ที่สหรัฐอเมริกาสั่งซื้อตลอดช่วงของสงคราม ซึ่งได้กลายเป็นพื้นฐานสำคัญของการฟื้นฟูเศรษฐกิจของญี่ปุ่น นอกจากนี้ สหรัฐอเมริกายังมีอิทธิพลต่อญี่ปุ่นในการกำหนดแนวทางที่ชัดเจนในเรื่องจุดยืนของความเป็นประเทศที่ไม่ต้องการมีบทบาททางทหาร และให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูเศรษฐกิจในฐานะที่เป็นเป้าหมายพื้นฐานของประเทศ โดยการดำเนินนโยบายที่ผูกพันกับสหรัฐฯด้านความมั่นคงด้วยการทำสนธิสัญญาความมั่นคงระหว่างญี่ปุ่นกับสหรัฐอเมริกาในปี ค.ศ. 1951 ทำให้ญี่ปุ่น

² Takashi Shiraishi, "Japan and Southeast Asia." in *Network Power : Japan and Asia* eds. Peter J. Katzenstein and Takashi Shiraishi (New York : Cornell University Press, 1996), pp.175-177.

³ William S. Borden, *The Pacific Alliance : United States Foreign Economic Policy and Japanese Trade Recovery, 1947-1955* (Madison : The Wisconsin Press, 1984), pp.107-109.

สามารถทุ่มเทความสนใจทั้งหมดให้กับการพัฒนาเศรษฐกิจได้อย่างเต็มที่⁴ และในส่วนของความสัมพันธ์กับประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น ญี่ปุ่นได้ดำเนินนโยบายการทูตเศรษฐกิจในการให้ความสำคัญกับการส่งเสริมการค้าและการให้ความช่วยเหลือเพื่อสร้างเสถียรภาพทางเศรษฐกิจแก่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ให้มีศักยภาพเป็นคู่ค้าของญี่ปุ่น และนอกจากนี้ ความสัมพันธ์ข้ามชาติกับนักการเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งมีบริษัทการค้าขนาดใหญ่ของญี่ปุ่น (sogo shosha) เป็นสื่อกลางยังเป็นส่วนสำคัญในการเสริมสร้างความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างญี่ปุ่นกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ประการหนึ่งด้วย⁵

ตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ 1960 การลงทุนทางตรงของญี่ปุ่นในต่างประเทศได้เริ่มเกิดขึ้นอย่างจริงจัง โดยที่บริษัทญี่ปุ่นซึ่งดำเนินการในอุตสาหกรรมที่ใช้ทุนและแรงงานเข้มข้น เช่น อุตสาหกรรมเคมี สิ่งทอ และเหล็กได้เริ่มย้ายการผลิตบางส่วนไปยังภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพิ่มขึ้น ทั้งนี้เนื่องมาจากผู้นำรัฐบาลและบริษัทธุรกิจของญี่ปุ่นพิจารณาการลงทุนทางตรงในต่างประเทศว่าเป็นหนทางในการแก้ปัญหาค่าจ้างแรงงานที่เพิ่มสูงขึ้นในประเทศญี่ปุ่น ปัญหาเกี่ยวกับมลภาวะที่เกิดจากการประกอบอุตสาหกรรม การดำเนินมาตรการปกป้องอุตสาหกรรมของบางประเทศในเอเชีย และความจำเป็นที่จะต้องเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตอย่างต่อเนื่องโดยที่ต้นทุนไม่สูงเกินไป รวมทั้งการลงทุนทางตรงในต่างประเทศยังเป็นวิธีการที่จะรักษาแหล่งทรัพยากรและความปลอดภัยของตลาดต่างประเทศในอีกทางหนึ่งด้วย⁶ นอกจากนี้ การลงทุนของญี่ปุ่นในช่วงเวลาดังกล่าวยังสอดคล้องกับยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมแบบทดแทนการนำเข้าของประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เริ่มการพัฒนาเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมของประเทศอย่างจริงจัง ยกเว้นสิงคโปร์ ซึ่งญี่ปุ่นได้เข้ามาลงทุนเพื่อมุ่งส่งออกตั้งแต่กลางทศวรรษที่ 1960 โดยเน้นในอุตสาหกรรมการชอมและต่อเรือ การผลิตของเล่น อุปกรณ์ไฟฟ้าและชิ้นส่วน เป็นต้น⁷

เมื่อสงครามเวียดนามยุติลง สหรัฐอเมริกาต้องการถอนตัวออกจากภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประกอบกับการขยายอิทธิพลของเวียดนามในอินโดจีน ได้ทำให้เกิดความตึงเครียดในภูมิภาคระหว่างกลุ่มประเทศที่มีโซคอมมิวนิสต์ คือ อาเซียน กับกลุ่มประเทศคอมมิวนิสต์ในอินโดจีน ทำให้ญี่ปุ่นหันมาพิจารณาความสำคัญของเสถียรภาพและความมั่นคงของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพิ่มมาก

⁴ ไชยวัฒน์ คำชู และเชียน ธีระวิทย์, ญี่ปุ่นศึกษา (กรุงเทพฯ : สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 12-13.

⁵ Takashi Shiraiishi, "Japan and Southeast Asia." in Network Power : Japan and Asia, pp.177-179.

⁶ William R. Nester, Japan Growing Power Over East Asia and the World Economy : Ends and Means (Hamshire : Macmillan Press, 1990), p.93.

⁷ Pasuk Phongpaichit, The New Wave of Japanese Investment in ASEAN (Singapore : Institute of Southeast Asian Studies, 1990), p.30.

ขึ้นและต้องการมีส่วนร่วมในการสร้างความสัมพันธ์ที่ระหว่างประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมถึงต้องการสร้างความสัมพันธ์ที่ระหว่างญี่ปุ่นกับภูมิภาคนี้ด้วย ประกอบกับการที่ญี่ปุ่นตระหนักถึงการต่อต้านการเป็นจักรวรรดินิยมทางเศรษฐกิจของญี่ปุ่นจากเหตุการณ์ประท้วงของนักศึกษาที่เกิดขึ้นในช่วงต้นทศวรรษที่ 1970 ในหลายประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้มีส่วนร่วมทำให้ญี่ปุ่นพยายามปรับบทบาทและสร้างความสัมพันธ์อันดีกับประเทศต่างๆ ในภูมิภาค ซึ่งความพยายามดังกล่าวเห็นได้จากการประกาศแนวนโยบายของญี่ปุ่นที่มีต่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างชัดเจนเป็นครั้งแรกตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองในการเยือนกลุ่มประเทศอาเซียนของนายกรัฐมนตรีฟูคูดะ ในปี ค.ศ.1977 รวมทั้งเป็นการเน้นความสำคัญของอาเซียนในฐานะเป็นส่วนหนึ่งในนโยบายของญี่ปุ่นในภูมิภาคนี้⁸ โดยมีสาระที่สำคัญ 3 ประการ ได้แก่ ประการแรก ญี่ปุ่นปฏิเสธบทบาทมหาอำนาจทางทหาร และด้วยหลักการนี้ญี่ปุ่นมุ่งมั่นที่จะมีส่วนร่วมต่อการสร้างสันติภาพในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และในชุมชนโลกโดยผ่านความร่วมมือทางเศรษฐกิจ ประการที่สอง ญี่ปุ่นจะเสริมสร้างความไว้วางใจซึ่งกันและกันภายใต้หลักความเข้าใจอย่างจริงจังกับประเทศในภูมิภาคในกิจการต่างๆ อย่างกว้างขวางไม่ครอบคลุมแต่เฉพาะด้านการเมืองและเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังรวมถึงด้านสังคมและวัฒนธรรมอีกด้วย และประการสุดท้าย ญี่ปุ่นจะร่วมมือกับอาเซียนและประเทศสมาชิกอาเซียนอย่างหุ้นส่วนที่เสมอภาคเพื่อที่จะสร้างความสัมพันธ์ที่มั่นคงโดยร่วมมือกับประเทศอื่นๆ นอกภูมิภาค รวมทั้งมุ่งสร้างความสัมพันธ์กับประเทศในอินโดจีนโดยยึดหลักความเข้าใจซึ่งกันและกัน อันจะเป็นการร่วมสร้างสันติภาพและความรุ่งเรืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้⁹

ในทศวรรษที่ 1970 การลงทุนทางตรงในต่างประเทศของญี่ปุ่นได้เพิ่มขึ้นอีกครั้งทั้งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งนี้เนื่องจากแรงกระตุ้นของสถานการณ์ระหว่างประเทศที่เกิดขึ้นอันได้แก่ การลดค่าเงินของสหรัฐฯ ในปี ค.ศ.1971 และการปล่อยให้ค่าเงินลอยตัวที่เกิดขึ้นตามมา ประกอบกับการเกิดวิกฤตการณ์น้ำมันในปี ค.ศ.1973 ทำให้ญี่ปุ่นขยายการลงทุนทางตรงไปยังต่างประเทศมากขึ้นเพื่อลดต้นทุนการผลิต นอกจากนี้ ปัญหาการขาดแคลนแรงงานและราคาที่ดิน รวมทั้งข้อจำกัดด้านสิ่งแวดล้อมยิ่งเพิ่มมากขึ้นทำให้รัฐบาลญี่ปุ่นผ่อนคลายนโยบายข้อจำกัดในการขยายการลงทุนออกไปยังต่างประเทศ¹⁰ ดังนั้น ญี่ปุ่นจึงกลายเป็นประเทศผู้ลงทุนรายใหญ่ของอาเซียนในช่วงปลายทศวรรษที่ 1970 ซึ่งมีประเภทของการลงทุนแตกต่างกันในแต่ละประเทศ กล่าวคือ ญี่ปุ่นลงทุนในอุตสาหกรรมในด้านทรัพยากรในอินโดนีเซียโดยเฉพาะในด้านน้ำมัน และลงทุนในด้านทรัพยากรและอุตสาหกรรมที่ใช้

⁸ Sueo Sudo, "Japan-ASEAN Relations : New Dimensions in Japanese Foreign Policy," *Asian Survey* 28 (May 1988),pp.510-511.

⁹ ประเสริฐ จิตติวัฒน์พงศ์, *การเมืองและนโยบายต่างประเทศญี่ปุ่น* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,2533),หน้า 157-158.

¹⁰ Vera Simone and Anne Thompson Feraru, *The Asian Pacific : Political and Economic Development in a Global Context* (New York : Longman,1995),p.340.

แรงงานเข้มข้นในมาเลเซีย ไทยและฟิลิปปินส์ ซึ่งการลงทุนทางตรงของญี่ปุ่นในอุตสาหกรรมที่เน้นการใช้ทุนและการลงทุนทางด้านทรัพยากรเป็นการลงทุนของบริษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ และการลงทุนทางตรงของญี่ปุ่นในอุตสาหกรรมที่เน้นการใช้แรงงานนั้นเป็นการลงทุนของทั้งบริษัทขนาดเล็ก กลางและใหญ่ ซึ่งความสัมพันธ์ทางการลงทุนของญี่ปุ่นกับกลุ่มประเทศอาเซียนถือได้ว่าอาเซียนได้มีความสำคัญต่อญี่ปุ่นที่เพิ่มขึ้นจากการเป็นแหล่งวัตถุดิบและตลาดมาสู่การเป็นฐานการผลิตที่สำคัญอีกด้วย¹¹

ในช่วงต้นทศวรรษที่ 1980 ญี่ปุ่นได้พัฒนาสู่ความเป็นหนึ่งในประเทศมหาอำนาจทางด้านเทคโนโลยีและมีเงินทุนจำนวนมาก ซึ่งในช่วงเวลานี้ญี่ปุ่นได้ขยายการลงทุนไปยังยุโรปและอเมริกาเหนือ เมื่อเผชิญกับการกีดกันทางการค้า เพื่อช่วยบรรเทาปัญหาความไม่สมดุลทางการค้าที่เกิดขึ้นระหว่างกัน นอกจากนี้ ญี่ปุ่นได้เริ่มสร้างเครือข่ายการผลิตในภูมิภาคดังกล่าว โดยบริษัทข้ามชาติญี่ปุ่นได้แยกกระบวนการผลิตเป็นส่วนๆ ซึ่งญี่ปุ่นยังคงเป็นศูนย์กลางในการวิจัยและพัฒนา การออกแบบ และควบคุมขั้นตอนของการเพิ่มมูลค่าของสินค้า รวมทั้งกระจายการผลิตไปยังภูมิภาคอื่นๆตามระดับความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีอีกด้วย¹²

ภายหลังจากปี ค.ศ.1985 ซึ่งมีการปรับค่าเงินเยนเพิ่มสูงขึ้นจากข้อตกลงพลาซ่า (Plaza Accord) ถือเป็นจุดปรับเปลี่ยนที่สำคัญซึ่งทำให้ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศของญี่ปุ่นกับกลุ่มอาเซียนได้เปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ ญี่ปุ่นมีความจำเป็นในการปรับโครงสร้างการผลิตเพื่อรักษาความสามารถในการแข่งขันในระดับโลก โดยการจัดสรรการกระจายการผลิตไปยังภูมิภาคต่างๆที่มีความได้เปรียบทางการผลิต ซึ่งกลุ่มประเทศอาเซียนซึ่งมีปัจจัยดึงดูดการลงทุนจากต่างประเทศที่สำคัญ อันได้แก่ ค่าจ้างแรงงานที่อยู่ในระดับต่ำ ตลาดที่มีขนาดใหญ่และมีการขยายตัว ประกอบกับการที่ประเทศเหล่านี้ปรับยุทธศาสตร์การพัฒนาจากรูปแบบทดแทนการนำเข้ามาสู่การส่งเสริมการส่งออก (export-oriented) โดยมีการผ่อนคลายนโยบายและส่งเสริมการลงทุนจากต่างประเทศ ทำให้กลุ่มประเทศอาเซียนเป็นเป้าหมายที่มีความสำคัญของญี่ปุ่น

การลงทุนทางตรงของญี่ปุ่นกลายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่มีความสำคัญอย่างมาก และเมื่อพิจารณามูลค่าการลงทุนทางตรงของญี่ปุ่นในเอเชียจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่ามูลค่าการลงทุนในช่วงหลังจากปี ค.ศ.1985 เพิ่มขึ้นอย่างมาก (ตาราง 1-1) นอกจากนี้ การลงทุนทางตรงของญี่ปุ่นในกลุ่มประเทศอาเซียนยังเปลี่ยนแปลงไปจากการลงทุนเพื่อแสวงหาและพัฒนาแหล่งทรัพยากรและตลาด รวมทั้งเพื่อปรับตัวต่อโครงการพัฒนาอุตสาหกรรมแบบทดแทนการนำเข้าของประเทศกำลังพัฒนาในภูมิภาคที่ผลักดันให้ญี่ปุ่นเปลี่ยนจากการส่งออกมาสู่การลงทุนในต่างประเทศเพื่อหลีกเลี่ยง

¹¹ William R. Nester, *Japan Growing Power Over East Asia and the World Economy : Ends and Means*.p.93.

¹² Walter Hatch and Kozo Yamamura, *Asia in Japan's Embrace : Building a Regional Production Alliance* (Cambridge : Cambridge University Press,1996),pp.24-25.

อุปสรรคทางการค้าจากการตั้งกำแพงภาษีและการตั้งข้อจำกัดในปริมาณการนำเข้าสินค้าจากต่างประเทศในช่วงทศวรรษที่ 1950 ถึง 1960 โดยได้เปลี่ยนไปสู่การลงทุนเพื่อขยายตลาดซึ่งบริษัทญี่ปุ่นสามารถกระจายการผลิตได้อย่างเสรีมากขึ้นในช่วงปลายทศวรรษที่ 1970 จากการผ่อนคลายข้อจำกัดในการขยายการลงทุนไปยังต่างประเทศของรัฐบาลญี่ปุ่นและยังเป็นวิธีลดความขัดแย้งทางการค้าซึ่งญี่ปุ่นได้เปรียบดุลการค้ากับประเทศต่างๆอย่างมากโดยเฉพาะกับประเทศอุตสาหกรรมตะวันตก ซึ่งความสามารถในการส่งออกทุนรวมทั้งศักยภาพทางด้านเทคโนโลยีของญี่ปุ่นได้เพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่องมาจนถึงทศวรรษที่ 1980

ตารางที่ 1-1 การลงทุนทางตรงของญี่ปุ่นในเอเชีย (ค.ศ.1980-1990)
(พันล้านเหรียญสหรัฐ)

ปีงบประมาณ	แหล่งลงทุน			
	ประเทศอุตสาหกรรมใหม่	ประเทศอาเซียน	จีน	เอเชียทั้งหมด
1980	0.22	0.18	0.01	1.19
1981	0.72	2.57	0.03	3.34
1982	0.74	0.62	0.02	1.39
1983	1.12	0.65	0	1.85
1984	0.81	0.68	0.11	1.63
1985	0.72	0.6	0.01	1.44
1986	1.53	0.55	0.23	2.33
1987	2.58	1.03	1.23	4.87
1988	3.38	1.87	0.30	5.57
1989	4.90	2.78	0.44	8.23
1990	3.36	3.24	0.35	7.05

ที่มา : ปรับปรุงจาก Makato Sakurai, "Japan Foreign Direct Investment in Asia," in The U.S.-Japan Economic Relationship in East and Southeast Asia : A Policy Framework for Asia-Pacific Economic Cooperation eds. Kaoru Okizumi, Kent E. Calder, and Gerrit W. Gong (Washington D.C. : The Center for Strategic and International Studies, 1992), p. 106.

จากการปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การลงทุนของญี่ปุ่นนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับการพิจารณาในด้านต้นทุนการผลิตและความสามารถในการแข่งขันที่เพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะหลังจากการ

ปรับค่าเงินเยนในปี ค.ศ.1985 ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ถือได้ว่าเป็นแรงผลักดันสำคัญที่ทำให้ญี่ปุ่นตระหนักถึงการปรับความสามารถในการแข่งขัน โดยบริษัทญี่ปุ่นได้ทำการย้ายฐานการผลิตไปยังต่างประเทศในลักษณะของการสร้างเครือข่ายการแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศตามความถนัดเฉพาะอย่างเพื่อลดต้นทุนการผลิต ซึ่งในด้านของตลาดนั้นนอกจากจะเป็นการตั้งโรงงานเพื่อผลิตสินค้าเพื่อขายในตลาดท้องถิ่นแล้ว การผลิตในประเทศต่างๆภายใต้ระบบเครือข่ายการผลิตของญี่ปุ่นนี้ยังเป็นการผลิตเพื่อส่งออกไปขายยังประเทศที่สามเช่นในสหรัฐอเมริกาและในยุโรปซึ่งเป็นตลาดขนาดใหญ่และส่งกลับมายังประเทศญี่ปุ่นอีกด้วย รวมทั้งลักษณะสำคัญของการลงทุนในภาคการผลิตของญี่ปุ่นที่เกิดขึ้นเพื่อยุทธศาสตร์การแข่งขันในระดับโลกนี้ คือ การแยกผลิตชิ้นส่วนอุตสาหกรรมภายในบริษัทที่ตั้งอยู่ในประเทศต่างๆเพื่อให้การจัดหาชิ้นส่วนอุตสาหกรรมเกิดขึ้นภายใต้ต้นทุนต่ำที่สุดโดยผ่านความร่วมมือและการค้าภายในบริษัท ดังนั้น ปรากฏการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นนอกเหนือไปจากการลงทุนเพื่อย้ายฐานการผลิตมาสู่อาเซียนในลักษณะของการแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศตามความถนัด (international division of labor) ด้วยมูลค่าที่เพิ่มสูงขึ้นอย่างมากแล้ว ยังการเกิดปรากฏการณ์ของการเชื่อมโยงประเทศต่างๆในอาเซียนให้เข้าสู่เครือข่ายการผลิตของญี่ปุ่น ซึ่งความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในเครือข่ายดังกล่าวมีความซับซ้อนและลึกซึ้งมากขึ้นกว่าที่เคยเป็นมาในอดีต

ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างญี่ปุ่นกับประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นประเด็นที่น่าสนใจและได้มีผู้ทำการศึกษากันอย่างหลากหลาย อย่างไรก็ตาม การศึกษาดังกล่าวส่วนใหญ่แล้วได้วิเคราะห์ปรากฏการณ์ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในภูมิภาคในลักษณะของฝูงนางบิน (flying geese model) ซึ่งอธิบายถึงการเลียนแบบการพัฒนาของประเทศกำลังพัฒนาตามแบบประเทศที่มีระดับการพัฒนาสูงกว่า โดยญี่ปุ่นเป็นผู้นำในการพัฒนาและตามมาด้วยประเทศอุตสาหกรรมใหม่ในเอเชีย กลุ่มประเทศอาเซียน และจีน นอกจากนี้ ยังมีการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศญี่ปุ่นกับประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายด้วยแนวคิดวัฏจักรผลิตภัณฑ์ (product cycle) ซึ่งชี้ทิศทางการลงทุนระหว่างประเทศในผลิตภัณฑ์หนึ่งๆขึ้นอยู่กับระดับของผลิตภัณฑ์ในวัฏจักรนั้น โดยในระยะแรกซึ่งผลิตภัณฑ์ถูกคิดค้นและผลิตขึ้นมาใหม่ ประเทศผู้ผลิตจะใช้ในประเทศและจะส่งออกในเวลาต่อมาเมื่อผลิตภัณฑ์นั้นเป็นที่ต้องการ ซึ่งในช่วงเวลานี้ประเทศผู้ผลิตจะมีอำนาจในการผูกขาดการผลิตสินค้านี้ แต่เมื่อความต้องการจากประเทศผู้นำเข้าเพิ่มสูงขึ้น ผู้ผลิตอาจจะย้ายการผลิตหรือไปลงทุนในประเทศผู้นำเข้า และในเวลาต่อมาประเทศผู้นำเข้าจะสามารถเรียนรู้เทคโนโลยีในการผลิตและสามารถผลิตสินค้านั้นได้เองและจะนำไปสู่การผลิตเพื่อส่งออกในประเทศอื่นต่อไป ส่วนประเทศผู้คิดค้นจะละทิ้งจากการผลิตเนื่องจากความได้เปรียบจากการผูกขาดหมดไปและจะกลายเป็นผู้นำเข้าในผลิตภัณฑ์ดังกล่าว

นอกจากนี้ การศึกษาความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศญี่ปุ่นกับอาเซียนนั้น โดยส่วนใหญ่มักศึกษาความสัมพันธ์ทางด้านการค้า การลงทุน และการให้ความช่วยเหลือระหว่างประเทศเพียงด้านเดียวมากกว่าการพิจารณาในภาพรวม ดังนั้น ประเด็นความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่าง

ประเทศภายใต้การมีบทบาทนำของบรรษัทข้ามชาติและการสนับสนุนจากรัฐบาลในการลงทุนเพื่อปรับความสามารถในการแข่งขันในระดับโลกในลักษณะของการสร้างเครือข่ายการผลิต ซึ่งญี่ปุ่นเป็นศูนย์กลางในการควบคุมเทคโนโลยีและจัดวางระบบการผลิตให้เหมาะสมกับความถนัดในภูมิภาคต่างๆ โดยมีอาเซียนเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายดังกล่าว ที่สะท้อนให้เห็นภาพความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจจะระหว่างประเทศทั้งในด้านการลงทุน การค้า และการให้ความช่วยเหลือระหว่างประเทศที่เชื่อมโยงกันนั้น จึงเป็นประเด็นที่ยังคงมีความน่าสนใจที่จะหยิบยกขึ้นมาศึกษาและวิเคราะห์หรืออย่างเป็นระบบ

จากการปรับโครงสร้างทางการผลิตของญี่ปุ่นอันเนื่องมาจากปัจจัยแวดล้อมต่างๆ ตั้งแต่กลางทศวรรษที่ 1980 เป็นต้นมา มีผลต่อความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างญี่ปุ่นกับหลายประเทศโดยเฉพาะในความสัมพันธ์ทางการลงทุนอันก่อให้เกิดความเชื่อมโยงทางการผลิตระหว่างประเทศ ทำให้ผู้ศึกษาเกิดความสนใจในประเด็นที่ว่า บทบาทของการลงทุนทางตรงในต่างประเทศอันก่อให้เกิดเครือข่ายการผลิตของญี่ปุ่นในเอเซียนนั้นมีผลเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศภายใต้บริษัทอุตสาหกรรมเดียวกันอย่างไร และอาเซียนถูกเชื่อมโยงเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายดังกล่าวได้อย่างไร

1.2 ขอบเขตในการศึกษา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะเป็นการศึกษาถึงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศญี่ปุ่นกับอาเซียนในบริบทของการเปลี่ยนแปลงโยกย้ายฐานการผลิตในลักษณะของเครือข่ายการผลิตระหว่างประเทศ โดยให้ความสำคัญกับการปรับบทบาทของบรรษัทข้ามชาติเพื่อเพิ่มความสามารถในการแข่งขันในการขยายการลงทุนไปยังต่างประเทศ อันก่อให้เกิดรูปแบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่ซับซ้อนมากขึ้นระหว่างประเทศญี่ปุ่นกับอาเซียน และระหว่างประเทศในกลุ่มอาเซียนภายใต้ความร่วมมือในระดับบริษัท ซึ่งเป็นรูปแบบที่ชัดเจนขึ้นตั้งแต่หลังปี ค.ศ.1985 เหตุผลที่ผู้ศึกษาเลือกเรื่องนี้เพราะการลงทุนของญี่ปุ่นในกลุ่มประเทศอาเซียนเพิ่มขึ้นอย่างชัดเจน และอาเซียนเป็นตัวแสดงระดับภูมิภาคที่มีพัฒนาการในการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจที่เพิ่มมากขึ้น น่าจะทำให้ลักษณะการเชื่อมโยงภายในภูมิภาคมีความชัดเจนยิ่งขึ้น

ในส่วนของประเภทการลงทุนของญี่ปุ่นในเอเซียนนั้น ผู้เขียนจะได้ทำการศึกษาการลงทุนในเครือข่ายการผลิตรถยนต์ ทั้งนี้เนื่องจากอุตสาหกรรมรถยนต์เป็นอุตสาหกรรมหนึ่งที่ทุกประเทศอาเซียนพยายามส่งเสริมให้เป็นอุตสาหกรรมแห่งชาติตั้งแต่ทศวรรษที่ 1960 เพราะเป็นอุตสาหกรรมที่มีความเชื่อมโยงกับอุตสาหกรรมอื่นๆ อีกมากมาย ทั้งอุตสาหกรรมชิ้นส่วนยานยนต์ อะไหล่ อุปกรณ์รถยนต์ จึงนับได้ว่าเป็นอุตสาหกรรมที่เป็นตัวเร่งของอุตสาหกรรมอื่นๆ อีกหลายประเภท รวมทั้งการผลิตรถยนต์ต้องใช้ชิ้นส่วนการผลิตหลายพันชิ้น ซึ่งเกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีหลายระดับ รวมทั้งมีการใช้วัตถุดิบมากมายหลายประเภท ทำให้ประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายพยายามส่งเสริมอุตสาหกรรมรถยนต์ ซึ่งอาจนำไป

สู่การจ้างงาน การสร้างอาชีพ การพัฒนาทักษะ และการประกอบการในธุรกิจที่เพิ่มมากขึ้นภายในประเทศ โดยการศึกษาที่แต่ละประเทศพยายามดำเนินนโยบายเศรษฐกิจทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศเพื่อลดการนำเข้ารถยนต์และชิ้นส่วนยานยนต์จากต่างประเทศและหันมาให้การส่งเสริมการผลิตภายในประเทศ ทำให้อุตสาหกรรมรถยนต์มีความสำคัญในแง่ของการดึงดูดการลงทุนจากบริษัทข้ามชาติของประเทศอุตสาหกรรมทั้งหลาย และแนวโน้มของตลาดยังมีศักยภาพในการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้การลงทุนของญี่ปุ่นในอุตสาหกรรมรถยนต์ของกลุ่มประเทศอาเซียนได้เกิดขึ้นตั้งแต่ช่วงแรกของการส่งเสริมอุตสาหกรรมของประเทศอาเซียน และมีพัฒนาการความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดมากยิ่งขึ้นในกิจกรรมทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศภายในบริษัทเดียวกันโดยเฉพาะในช่วงปลายทศวรรษที่ 1980

ในการศึกษาเรื่อง มิติใหม่ของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างญี่ปุ่นกับอาเซียนโดยมุ่งศึกษาระณีเครือข่ายการผลิตรถยนต์นี้ จะทำการศึกษาดังแต่การปรับยุทธศาสตร์เศรษฐกิจของบริษัทข้ามชาติญี่ปุ่นเพื่อความสามารถในการแข่งขันระดับโลก ตั้งแต่ปี ค.ศ.1985 จนถึง ค.ศ.1997 เนื่องจากภายหลังจากเวลาดังกล่าวประเทศต่างๆในเอเชียทั้งญี่ปุ่นและอาเซียนต่างเผชิญกับวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจและปัญหาเสถียรภาพของค่าเงินสกุลต่างๆ ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อภาพการลงทุนของญี่ปุ่นและอุตสาหกรรมของอาเซียน และกลุ่มประเทศอาเซียนที่ให้ความสำคัญในการศึกษานี้ประกอบด้วย 4 ประเทศ ได้แก่ ประเทศไทย มาเลเซีย อินโดนีเซีย และฟิลิปปินส์ ซึ่งเป็นกลุ่มประเทศที่มีระดับการพัฒนาอุตสาหกรรมรถยนต์ในกลุ่มเดียวกัน ในขณะที่สิงคโปร์จัดอยู่ในกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่ที่เข้าสู่อุตสาหกรรมในระดับที่มีมูลค่าเพิ่มสูงกว่า

1.3 กรอบความคิดที่ใช้ในการศึกษา

ในการศึกษาถึงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างญี่ปุ่นกับอาเซียนในลักษณะของการสร้างเครือข่ายการผลิตในภูมิภาคนั้น สามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการผลิตระบบเศรษฐกิจโลกและบทบาทของบริษัทข้ามชาติในการลงทุนทางตรงระหว่างประเทศในยุทธศาสตร์การแข่งขันระดับโลกได้ด้วยแนวคิดเรื่องการทำให้เกิดการผลิตที่เป็นสากล (internationalization of production) ที่เกิดขึ้นภายใต้สภาวะโลกาภิวัตน์ (globalization) อันเป็นลักษณะของทุนนิยมข้อมูลข่าวสาร กล่าวคือ การปฏิวัติทางด้านของมูลข่าวสารภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ซึ่งก่อให้เกิดความรวดเร็วและความสามารถทางด้านโทรคมนาคม ได้ทำให้เงินทุนสามารถเคลื่อนย้ายข้ามขอบเขตการควบคุมของรัฐได้อย่างรวดเร็ว และไม่เพียงมีผลต่อการเคลื่อนย้ายทุนเท่านั้น แต่ยังส่งผลต่อการผลิตในระดับโลก ซึ่งภายใต้การเปลี่ยนแปลงทั้งภาคการเงินและภาคการผลิต รวมทั้งกิจกรรมทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศในรูปแบบต่างๆนี้จะตอบสนองต่อความต้องการของท้องถิ่นน้อยลงและผูกพันกับตลาดโลกมากขึ้น¹³

¹³ Jerry Harris, "Globalization and the technological transformation of capitalism," *Race & Class* 40 (1998/99) : 21-27.

นอกจากนี้ สภาวะโลกาภิวัตน์ยังหมายถึงกระบวนการของการพึ่งพาซึ่งกันและกันอย่างลึกซึ้ง และหนาแน่นในหมู่ตัวแสดงในเศรษฐกิจโลก ซึ่งลักษณะและระดับของการมีส่วนร่วมในความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศมีเพิ่มมากขึ้น โดยการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศต่างๆ ความเชื่อมโยงในหมู่ตัวแสดงทั้งหลาย และความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจรูปแบบใหม่นี้เกิดขึ้นตามการพัฒนาของระบบเศรษฐกิจโลกภายใต้กระบวนการโลกาภิวัตน์ อันได้แก่ การติดต่อทางการเงินระหว่างประเทศที่มีความรวดเร็วขึ้นอย่างมาก การเพิ่มขึ้นในการค้าโดยเฉพาะการค้าในหมู่บริษัทข้ามชาติ การเพิ่มขึ้นของการลงทุนทางตรงระหว่างประเทศที่บริษัทข้ามชาติเข้ามา มีบทบาทสำคัญอย่างมาก การเกิดขึ้นของตลาดและการมาบรรจบกันของราคาในระดับโลก รวมทั้งการแพร่กระจายของเทคโนโลยีผ่านระบบการสื่อสารในระดับโลกอีกด้วย¹⁴

ในส่วนของการศึกษาเน้นการพิจารณาในด้านการผลิต ซึ่งจากความก้าวหน้าของการผลิตและการลงทุนทางตรงในระดับโลกมีผลทำให้บริษัทข้ามชาติเติบโตและพัฒนาขึ้นมาเป็นตัวแสดงที่สำคัญในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ประกอบกับความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการผลิตทำให้มีการแยกชิ้นส่วนในระบบการผลิต โดยที่การผลิตไม่จำเป็นต้องกระทำในโรงงานเดียวกันจนจบกระบวนการ ด้วยเหตุนี้บริษัทข้ามชาติจึงสามารถแยกชิ้นส่วนการผลิตและเลือกที่ตั้งในการผลิตชิ้นส่วนแต่ละชิ้นให้สอดคล้องกับความได้เปรียบทางด้านต้นทุนการผลิต (cost advantage) ของฐานการผลิตแต่ละแห่งได้ ดังนั้น ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการผลิตจึงมีผลสำคัญต่อการย้ายฐานการผลิตของบริษัทข้ามชาติ และจากการที่บริษัทข้ามชาติสามารถทำการลงทุนระหว่างประเทศได้ง่ายขึ้นจึงทำให้บริษัทสามารถเลือกลงทุนในแหล่งที่สามารถผลิตชิ้นส่วนที่มีประสิทธิภาพและต้นทุนต่ำเพื่อสร้างความสามารถในการแข่งขัน

ในกรณีของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างญี่ปุ่นกับอาเซียนนี้จะเห็นได้ว่า ญี่ปุ่นต้องการปรับยุทธศาสตร์เศรษฐกิจเพื่อความสามารถในการแข่งขันในช่วงหลังปี ค.ศ.1985 ทำให้ญี่ปุ่นลงทุนในต่างประเทศมากขึ้น ซึ่งก่อให้เกิดการผลิตที่เป็นสากลโดยมีญี่ปุ่นเป็นผู้นำและทำการลงทุนในทุกภูมิภาคต่างๆ ทั่วโลกทั้งอเมริกา ยุโรป และเอเชีย ในการลงทุนนี้ญี่ปุ่นทำหน้าที่ในการควบคุมเทคโนโลยีระดับสูง โดยกระจายการผลิตไปตามความได้เปรียบโดยเปรียบเทียบของบริเวณต่างๆ และญี่ปุ่นได้วางบทบาทให้อาเซียนเป็นผู้ผลิตสินค้าประเภทชิ้นส่วนอุตสาหกรรม (intermediate goods) เพื่อผลประโยชน์ในด้านต้นทุน คือ แรงงานราคาถูก และเพื่ออาเซียนใช้เป็นฐานในการส่งออก รวมทั้งเพื่อการค้าภายในตลาดของภูมิภาคนี้เอง

นอกจากนี้ ในแนวทางการศึกษาความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศภายในบริษัท อุตสาหกรรมเดียวกันจากบทบาทการลงทุนของบริษัทข้ามชาตินั้น ผู้ศึกษาได้นำแนวคิดเรื่อง เครือข่าย

¹⁴ Thomas D. Lairson and David Skidmore, International Political Economy : the Struggle for Power and Wealth (New York : Harcourt Brace, 1997), p.96.

การผลิต (network of production) ของ Walter Hatch และ Kozo Yamamura¹⁵ มาใช้ในการอธิบาย ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างบริษัทแม่ในญี่ปุ่นกับบริษัทสาขาในอาเซียน และความสัมพันธ์ระหว่างบริษัทสาขากับกันเองในอาเซียน ซึ่งแนวคิดดังกล่าวได้จำแนกลักษณะเครือข่ายการผลิตของญี่ปุ่นในเอเชียไว้สามลักษณะ คือ เครือข่ายแบบ hub แบบ cluster และแบบ web ซึ่งแต่ละลักษณะมีความแตกต่างในระดับและรูปแบบความสัมพันธ์ ดังนี้

ในลักษณะแรก คือ เครือข่ายการผลิตแบบ hub ซึ่งเป็นลักษณะเครือข่ายการผลิตแบบแรกเริ่ม กล่าวคือ บริษัทสาขาซึ่งส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นบริษัทร่วมทุนระหว่างบริษัทแม่กับผู้ประกอบการภายในท้องถิ่นจะมีความผูกพันใกล้ชิดกับบริษัทแม่ของตนในญี่ปุ่น แต่จะไม่มี การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างกันเองเท่าใดนัก และลักษณะที่สำคัญของเครือข่ายการผลิตนี้ คือ โรงงานที่ตั้งขึ้นในประเทศต่าง ๆ นั้นจะทำหน้าที่เป็นโรงงานประกอบชิ้นส่วนต่างๆ ที่นำเข้ามาจากบริษัทแม่เป็นส่วนใหญ่และมุ่งผลิตเพื่อขายตลาดภายในประเทศเป็นสำคัญ

ในลักษณะที่สอง คือ เครือข่ายการผลิตแบบ cluster ซึ่งเป็นลักษณะที่บริษัทแม่อาจย้ายฐานการผลิตไปยังบริษัทสาขาที่มาตั้งก่อน และมีการชักชวนกลุ่มผู้รับเหมาก่อสร้างผลิตชิ้นส่วนให้ย้ายฐานมาผลิตชิ้นส่วนในประเทศเดียวกัน ถ้าผู้รับเหมาไม่ย้ายการผลิตตามมา บริษัทแม่ก็จะสร้างความสัมพันธ์ใหม่กับบริษัทผลิตชิ้นส่วนที่อยู่ในประเทศนั้น ซึ่งในลักษณะนี้จะเป็นภาพของการมีโรงงานที่ผลิตชิ้นส่วนตั้งขึ้นในประเทศต่างๆ เพื่อส่งให้บริษัทสาขาในต่างประเทศ เพื่อทำหน้าที่ผลิตชิ้นส่วนอุปกรณ์ซึ่งมีราคาต้นทุนต่ำกว่าในประเทศแม่และขายให้แก่โรงงานสาขาภายในประเทศนั้นๆ โดยใช้เทคโนโลยีจากบริษัทแม่

ในลักษณะสุดท้าย คือ เครือข่ายการผลิตแบบ web ซึ่งเป็นลักษณะที่บริษัทสาขาเชื่อมโยงเข้าถึงกันอย่างใกล้ชิด โดยบริษัทจะนำเข้าชิ้นส่วนสำคัญที่เป็นชิ้นส่วนซึ่งต้องอาศัยเทคโนโลยีการผลิตขั้นสูงจากบริษัทแม่ ในขณะที่ชิ้นส่วนอื่นๆ นั้นจะแลกเปลี่ยนซื้อขายไปมาระหว่างบริษัทสาขากับกันเองที่กระจายอยู่ตามภูมิภาคต่างๆ ที่ได้ทำการผลิตส่วนประกอบเหล่านี้ตามความถนัดเฉพาะท้องถิ่น ในเครือข่ายการผลิตลักษณะนี้ไม่ได้เป็นเพียงการแบ่งงานกันทำตามความถนัดเฉพาะอย่างเท่านั้น แต่ยังมีความซับซ้อนมากขึ้นเพราะเป็นการแบ่งงานกันทำภายในบริษัทเดียวกันที่กระจายอยู่ตามที่ต่างๆ ตามความถนัดเฉพาะอย่างเพื่อให้สามารถลดต้นทุนการผลิตให้ได้มากที่สุด

ในกรณีของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างญี่ปุ่นกับอาเซียนในเครือข่ายการผลิตที่สำคัญ ดังเช่นอุตสาหกรรมรถยนต์นั้น จะเห็นได้ว่า ความสัมพันธ์ภายในบริษัทข้ามชาติระหว่างบริษัทแม่และบริษัทสาขามีความลึกซึ้งยิ่งขึ้นเป็นลำดับ และจากการปรับตัวของธุรกิจญี่ปุ่นภายหลังการปรับค่าเงินเยนตั้งแต่ปี ค.ศ. 1985 เป็นต้นมานั้น ความสัมพันธ์ภายในบริษัทข้ามชาติไม่เพียงแต่ใกล้ชิดและซับซ้อนขึ้นในระดับบริษัทแม่และบริษัทสาขาในต่างประเทศเท่านั้น แต่ยังมีแนวโน้มของการเกิดความสัมพันธ์

¹⁵ Walter Hatch and Kozo Yamamura, *Asia in Japan's Embrace : Building a Regional Production Alliance* (Cambridge : Cambridge University Press, 1996), pp.23-25.

ระหว่างบริษัทสาขาด้วยตนเองเพิ่มมากยิ่งขึ้น โดยการประสานงานภายในบริษัทข้ามชาติอย่างมีระบบที่เกิดขึ้นนี้เป็นยุทธศาสตร์สำคัญในการลดต้นทุนการผลิตและสนับสนุนความสามารถในการแข่งขันของบริษัทข้ามชาติในระดับโลกอีกด้วย

1.4 สมมติฐานในการศึกษา

ผู้ศึกษามีสมมติฐาน คือ การปรับยุทธศาสตร์เศรษฐกิจของญี่ปุ่นภายหลังจากขั้วกลางพลาซ่าในปี ค.ศ. 1985 มีผลทำให้อาเซียนเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายการผลิตทั้งหมดที่มีญี่ปุ่นเป็นศูนย์กลาง

1.5 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อเข้าใจความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างญี่ปุ่นกับอาเซียนในลักษณะของความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงมิติทางด้านการลงทุน การค้า และการให้ความช่วยเหลือระหว่างประเทศในภาพรวม ทั้งในบทบาทของบริษัทข้ามชาติและการส่งเสริมจากภาครัฐทั้งจากประเทศผู้ลงทุนและประเทศผู้รับทุน
2. เพื่อเข้าใจการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจโลก ซึ่งบริษัทข้ามชาติเป็นตัวแสดงที่มีบทบาทสำคัญเพิ่มมากขึ้นโดยผ่านการลงทุนข้ามชาติอันก่อให้เกิดการผลิตระหว่างประเทศ โดยศึกษาลักษณะเครือข่ายการผลิตในระดับภูมิภาคของญี่ปุ่นและการเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายดังกล่าวของอาเซียน ซึ่งนำไปสู่ความเชื่อมโยงทางเศรษฐกิจภายในภูมิภาคมากยิ่งขึ้น

1.6 วิธีการศึกษาและการนำเสนอ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นการศึกษาเชิงวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร (documentary research) ซึ่งในการศึกษาเรื่อง มิติใหม่ของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างญี่ปุ่นกับอาเซียนโดยศึกษากรณีเครือข่ายการผลิตรถยนต์นี้ ผู้เขียนต้องการแสดงให้เห็นถึงภาพความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างญี่ปุ่นกับอาเซียนภายใต้บทบาทที่เพิ่มขึ้นของบริษัทข้ามชาติญี่ปุ่นในการก่อให้เกิดการผลิตระหว่างประเทศ และจากการที่อาเซียนเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายการผลิตดังกล่าวได้นำไปสู่ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างประเทศภายในภูมิภาคที่มีความใกล้ชิดกันมากขึ้นในรูปแบบซึ่งการค้าภายในบริษัทข้ามชาติเดียวกัน (intra-firm trade) และการค้าภายในอุตสาหกรรมเดียวกัน (intra-industry trade) ในอาเซียนมีความสำคัญมากขึ้น โดยอาศัยกรณีศึกษาของเครือข่ายการผลิตรถยนต์นั้น ผู้เขียนอาศัยแหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา 2 ประเภท ดังนี้

1. ข้อมูลขั้นปฐมภูมิ ได้แก่ รายงานสถิติและข้อมูลของหน่วยราชการ สมาคมธุรกิจอุตสาหกรรม และหน่วยงานด้านการค้าและการลงทุน รวมทั้งเอกสารการประชุมและข้อตกลงระหว่างประเทศ

2. ข้อมูลขั้นทุติยภูมิ ได้แก่ ข่าวสาร บทความ เอกสารสัมมนา และรายงานวิจัยที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์ วารสาร และสิ่งพิมพ์ที่เกี่ยวข้อง

ในการนำเสนอวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้ศึกษาได้แบ่งขอบเขตเนื้อหา ดังนี้

บทที่ 1 บทนำ ประกอบด้วยสภาพปัญหา กรอบความคิดที่ใช้ในการศึกษา สมมติฐานในการศึกษา ขอบเขต วัตถุประสงค์ วิธีการศึกษาและการนำเสนอ รวมทั้งประโยชน์ที่จะได้รับการศึกษา

บทที่ 2 ศึกษาการพัฒนาการอุตสาหกรรมรถยนต์ของญี่ปุ่นและความสัมพันธ์กับอาเซียนในช่วงก่อน ค.ศ.1985 โดยเน้นศึกษาถึงลักษณะทางโครงสร้างของอุตสาหกรรมรถยนต์ของญี่ปุ่นและพัฒนาการตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองประกอบกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางการเมืองและเศรษฐกิจระหว่างประเทศที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาต่างๆ รวมทั้งพิจารณาพัฒนาการของอุตสาหกรรมรถยนต์อาเซียนเพื่อนำไปสู่การอธิบายการเข้ามามีบทบาทของผู้ผลิตญี่ปุ่นในอุตสาหกรรมรถยนต์อาเซียนตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง

บทที่ 3 ศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงยุทธศาสตร์ของบริษัทรถยนต์ญี่ปุ่นในอาเซียนภายหลังข้อตกลงพลาซ่า (ค.ศ.1985) โดยพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว และผลกระทบต่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศของญี่ปุ่น รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงยุทธศาสตร์ของบริษัทรถยนต์ญี่ปุ่นในอาเซียนในลักษณะของการพัฒนาเครือข่ายการผลิตที่มีความซับซ้อนยิ่งขึ้นภายใต้โครงการความร่วมมือในด้านอุตสาหกรรมรถยนต์ของอาเซียน

บทที่ 4 ศึกษาถึงความสัมพันธ์ภายในเครือข่ายการผลิตรถยนต์ของญี่ปุ่นในอาเซียนในช่วงทศวรรษที่ 1990 ซึ่งได้มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญหลายประการ ทั้งในสภาพแวดล้อมระหว่างประเทศ โครงสร้างเศรษฐกิจของญี่ปุ่น และการจัดตั้งเขตการค้าเสรีอาเซียน อันส่งผลให้บริษัทผู้ผลิตรถยนต์ญี่ปุ่นเน้นความสำคัญของการผลิตในอาเซียนมากยิ่งขึ้น

บทที่ 5 บทสรุป

1.7 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

การศึกษาในวิทยานิพนธ์นี้จะเป็นประโยชน์ในการสร้างความเข้าใจถึงรูปแบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่มีความเชื่อมโยงอย่างใกล้ชิดในภูมิภาคจากการลงทุนระหว่างประเทศของบรรษัทข้ามชาติในลักษณะของเครือข่ายการผลิต รวมทั้งการปรับบทบาทของภาครัฐและเอกชนทั้งในประเทศผู้ลงทุนและประเทศผู้รับทุนซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงยุทธศาสตร์เศรษฐกิจของทั้งญี่ปุ่นและอาเซียนเพื่อส่งเสริมอำนาจทางเศรษฐกิจในกระแสของการแข่งขันและความร่วมมือระหว่างประเทศ